

Fataburen

1981

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Jan-Öjvind Swahn

För bildurval och utformning av bildtexterna till artikeln
av Sten Carlsson ansvarar årsbokens redaktör

Främre omslaget visar (beskuren) en av de hand-
kolorerade konturetsningar med motiv från Finspång
som hovgravören Johan Peter Cumelin utförde vid
sekelskiftet 1800. Nationalmuseum.

Bilden på omslagets baksida är hämtad ur Nils Keylands
samlingar i Nordiska museet och föreställer ett par
värmlandsfinnar som bär lövkärvar, avsedda som foder
till (främst) fåren.

Omslagsarrangemang: Håkan Lindström

© 1981 Nordiska museet och respektive artikelförfattare
Tryckt hos Bohusläningens AB, Uddevalla 1981

ISBN 91 7108 201 8

Vallonerna i Sverige

Bernt Douhan

Den ekonomiska eliten

Amsterdam var vid 1600-talets början Europas ledande handels- och affärscentrum. Stadens affärsmän byggde upp ett nät av affärsförbindelser, som gav dem inflytande inom Europas ekonomiska och politiska liv. Personer som Hans de Witte, Louis de Geer, Elias Trip, Pieter Spiering, Conrad van Klaenck, familjen Marcelis, Jan Hoeufft m fl (samtliga nederländare) kunde med hjälp av sina positioner och sitt kapital skaffa sig kontroll över olika länders industriella utveckling och blev också dessa länders främsta långgivare. Deras ekonomiska intressen medförde att de också indirekt kom att skapa sig politiskt inflytande.¹

Svågrarna Elias Trip och Louis de Geer skaffade sig under 1600-talets första hälft monopolställning vad gällde kontrollen av produktionen av koppar och saltpeter. Råvarorna var av fundamental betydelse för tillverkningen av kanoner respektive krut. Det var dessa svågrar som blev den svenska kronans främsta långgivare. Garanti för lånen var den svenska kopparn, och den svenska skulden till dem var av den storleksordningen att den vid ingången av 1630-talet gjorde Sverige bankrutt. Trip kom att längre fram skapa ett nederländskt och tyskt kopparbolag, medan De Geer blev ensam om att utveckla de svenska intresserna. Från slutet av 1610-talet kom Nederländerna på detta sätt att bli Sveriges största lån- och subsidiegivare. Trots detta försökte svenska intressen förhindra De Geers direkta etablering i landet, men genom att köpa upp lånereverser kunde han ställa så-

dana ekonomiska krav och villkor att motståndet bröts. Han var redan tidigt i förbindelse med den från sekelskiftet i Sverige verksamme nederländaren Wellam de Besche och ställde sig som ekonomisk garant när De Besche 1618 övertog arrendet av Finspångs bruk. De Geer fick genom denna borgensförbindelse för första gången en direkt relation till den svenska bruksnäringen.²

Under den period då De Geer utvecklade sina svenska intressen upplevde järnhanteringen i den vallonska delen av Nederländerna stora produktionssvårigheter. Området var drabbat av såväl politisk som social oro, mycket beroende på dess geografiska läge som gränsområde mellan det spanska och det fria Nederländerna. Krigsoroligheter var ett ständigt återkommande problem och tillsammans med bristande råvarutillgångar den direkta orsaken till att bruken stod stilla under långa perioder, varvid arbetsstyrkorna friställdes.³

Produktionsstörningarna började med att bruken under vissa perioder av året fick avbryta produktionen, och till slut tillkom även svårigheter att uppehålla kommunikationerna med avsättningsområdena. Hela området fick uppleva en djup depression med ett totalt avstannande av bruksproduktionen och med en utbredd arbetslöshet.

De ekonomiska intressenterna, i första hand köpmännen i Amsterdam, började se sig om efter andra godtagbara områden som kunde ersätta utebliven nederländsk tillverkning av krigsmaterial och andra bruksprodukter. Detta resulterade i att De Witte blev ekonomisk garant för Wallen-

stein och de katolska makter som stödde honom. Jan Hoeufft skaffade sig en motsvarande position i Frankrike, familjen Marcellis i Danmark, Trip i Nederländerna och delar av Tyskland och De Geer i Sverige. Samtliga var kalvinister och nederländare, vilket på intet sätt hindrade dem att träda i tjänst hos stater med en annan religiös grundsyn. De ekonomiska intressena var vägledande och avgörande och resulterade i att de hamnade på olika sidor i den religiösa intressekonflikt som under den aktuella perioden drabbade och ödelade stora delar av Europa. Förhållandet hindrade dem inte att sälja krigsmateriel till samtliga inblandade konfliktparter. Hela tiden var Amsterdam tillsammans med Antwerpen (Trip) händelsernas ekonomiska centrum med undantag av att De Witte var verksam i Prag.⁴

För att De Geer skulle lyckas vinna gehör i Sverige för sina intressen måste det inom landet finnas män som var angelägna att underlätta och själva dra nytta av etableringen. De Geer och hans kompanjoner var kapitalägare av ett för Sverige nytt slag. De använde sig av ett rörligt kapital med syfte att detta skulle öka genom att vinsten hela tiden till en betydande del investerades i form av rörelsekapital. I Sverige användes kapitalet på statiskt sätt i form av investeringar i fast egendom och enbart en mindre del användes för att investera i rörelser i form av bruksanläggningar, och om detta gjordes var syftet mer att uppnå en produktion i begränsad omfattning av typen att svara för servicen åt ett gods. Ett undantag utgjorde Jacob de la Gardie, som vid sidan av De Geer kom att utveckla den svenska bruksindustrin.⁵

De som i Sverige i första hand understödde De Geer var Gustaf II Adolf samt Axel Oxenstierna och dennes släktingar. Det var också i det Oxenstiernska intresseområdet, Östergötlands län, som De Geer inledde sin svenska verksamhet.⁶

Det som gjorde Sverige intressant som ersättningsland i stället för Nederländerna var tillgången till råvaror som malm och skog samt vattenenergi. Själv hade De Geer

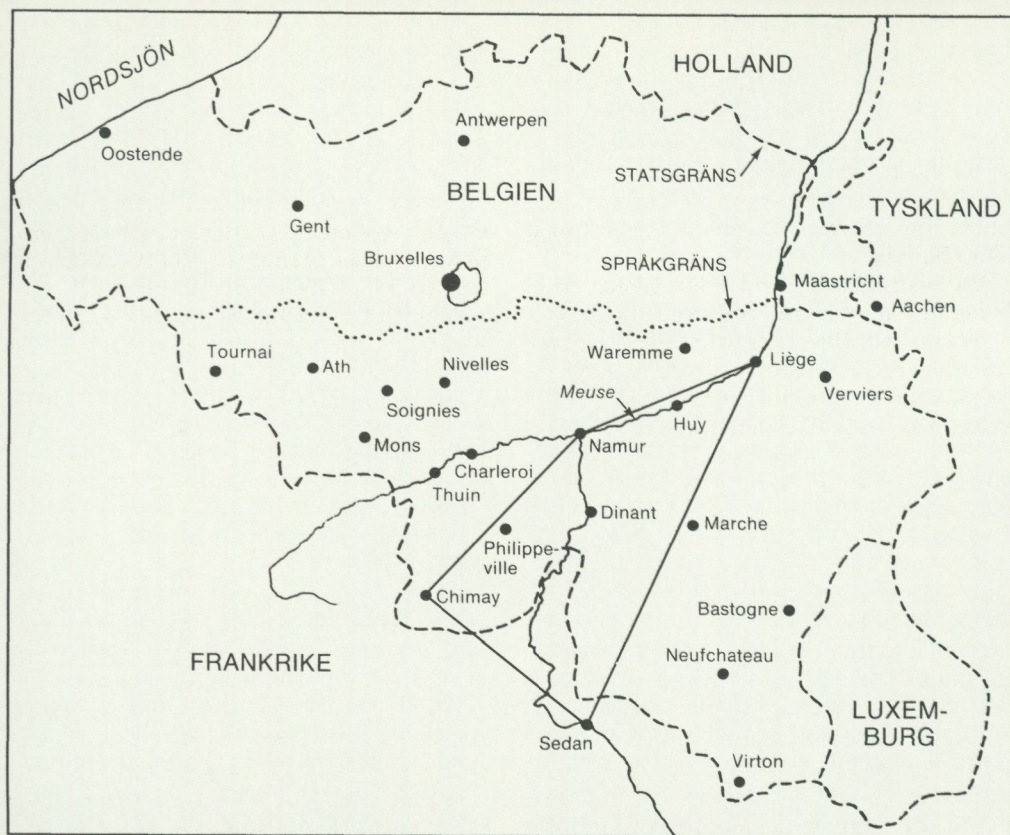
förutom kapital det tekniska kunnande som utvecklats i Nederländerna samt möjlighet att värva yrkeskunnig personal bland de arbetslösa vallonererna. I Sverige fanns också en relativ stabilitet därigenom att risken för oro på arbetsmarknaden i form av krig och sociala konflikter var liten.

Under ett inledningsskede byggde de utländska intressenterna De Geer, De Besche, Lemmens, Depken och Vervier sitt inflytande i Sverige på ett ekonomiskt maktinnehav. De blev snabbt infogade i det svenska samhället. Flertalet av dem adlades och kom i en tidsförlängning att direkt påverka rikets affärer nationellt såväl som internationellt. De utgjorde den ekonomiska eliten bland de invandrande vallonererna, och deras verksamhet kom att skapa en positiv ekonomisk utveckling för Sverige, grundad på en export av smidesjärn, koppar och krigsmateriel. Sverige blev det land som genom de nederländska initiativen växte fram som Europas nya vapensmedja och med tiden också kom att resa sig som en stormakt i det dåtida Europa.

För att man skulle lyckas med den ovan beskrivna utvecklingen utgjorde vallonererna en nödvändig förutsättning. De besatt den tekniska färdighet som krävdes för att överföra de nederländska innovationerna till Sverige. De utgjorde en utvald elit av arbetare och hantverkare och kom att uppfylla rollen som de egentliga produktions-tekniska grundarna av en expansiv och ekonomisk löande bruksnäring.

Vallonien

Ett område, som utgör delar av nuvarande Frankrike och Belgien, bestående av provinserna Artois, belgiska och franska Flandern, Cambrai, Tournai, Hainaut, Namur, Luxembourg och Liège, är den vallonska befolkningens bosättningsområde, och efter dem kallas det Vallonien. Folket anses utgöra en egen folkgrupp med såväl språklig som litterär särprägel. Språket skall under medeltiden ha påverkat nordfranska texter, men en egen litteratur tillkom först

Fyrhörningen på kartan avgränsar det område varifrån de flesta av de till Sverige emigrerade valloner härrörde.

under 1600-talet i form av folkliga skådespel och visor. Språket är fortfarande ett av Belgiens två riksspråk (det andra är flamländska) och kallas för "högfranska".

Folkets ursprung är oklart. Det har troligen anlänt till området i samband med de stora folkvandringarna, förmodligen genom Schweiz. De bosatte sig i floderna Scheldes, Meuses och Sennes dalgångar samt i Ardennerernas skogstrakter. Genom sin bosättning kom de att kallas "dalfolket" eller rättare "folket bosatta i dalgångarna" – valloner.

Vallonernas nationella känsla har alltid

varit stark, och de har genom denna hamnat i flera olyckliga politiska kombinationer, senast under andra världskriget, då vallonska legioner uppsattes och stred på nazismens sida. Syftet var att uppnå en självständighet för Vallonien, men i stället fördjupades konflikten mellan Belgiens två befolkningsgrupper, valloner och flamländare inte minst i form av en språklig motsättning.

I Sverige utgör vallonererna en beteckning på de arbetare, hantverkare, tjänstemän och köpmän som kom att invandra och bosätta sig i Sverige under 1600-talet. Till

dessa räknas först och främst de som kom från Vallonien, men också alla de som tillsammans med vallonererna kom till landet. Det rörde sig om flamländare, tyskar, holländare och fransmän, men de utgör i förhållande till antalet invandrade valloner enbart ett mindre antal. Det är om alla dessa invandrare denna framställning skall handla.

Vallonerna kom från två huvudområden, belägna runt städerna Sedan och Liège.

Sedan, som ligger i nuvarande Frankrike, omgavs av en rad bruksorter. Migranterna anlände från inte mindre än 27 olika orter, tex Balaivies, St. Menges, Haraucourt, Pour-aux-Bois, Floing, Francheval, Givonne, Saponge, Vendresse, Montregny, Boulzicourt och Omont. Samtliga kan lätt återfinnas på en modern karta. Sedan svarade för migrationen under en tidig period från c:a 1610 och fram till 1625. De hade till betydande del yrken som svarade för framtagning och tillverkning av skogsprodukter. Sedan har direktkontakt med Liège genom floden Meuse.

Liège hade under 1500-talet utvecklats till den europeiska järnhanteringens huvudort. Järngruvor, vattenkraft och skogstillgångar från Ardennerna skapade tillsammans det naturliga underlaget för denna utveckling. Nya produktionsmetoder och innovationer infördes och reformerade helt produktionen. Konkret betydde det att en ny masugnstyp togs fram, som dels fick lång livslängd dels var betydligt större än de tidigare använda. Inom kolningstekniken infördes den sk "resemilan", vilken gav ett kvalitativt förbättrat kol, som var en nödvändighet inom vallonsmidet. Denna smidesmetod var den viktigaste innovationen. Metoden gav smidbart järn av ett helt nytt slag och med en seghet som gjorde att järnets användbarhet fick annan omfattning.

Liège kunde under migrationens tidiga period stå neutralt inför de krigshändelser som slog sönder den övriga nederländska produktionen. Området upplevde under perioden en högkonjunktur, men händelserna medförde att trakten avspärrades, och med

tiden blev det allt svårare att erhålla underhåll och avsättning för de tillverkade varorna. Dessutom strömmade en mängd arbetslösa från de krigsdrabbade områdena till staden.

När kriget blossade upp mellan de förenade Nederländerna och Spanien 1621 drogs Liège med i konflikten, och dess produktion slogs snabbt ut. Vid de bruk som omgav staden ledde utvecklingen till sammanbrott för näringen, och de anställda fick sälla sig till Valloniens övriga arbetslösa. Området kom att svara för huvuddelen av de migranter som anlände till Sverige under perioden 1626–1655. De kom från 13 olika orter förutom Liège, exempelvis Aubley, Plainevaux, Franchimont, Durbuy och Manhay.

Utöver de två stora områdena fanns ytterligare ett som svarade för en betydande del av det totala antalet migranter, nämligen bygden kring Chimay. Området var genom det geografiska avståndet från Liège helt självständigt gentemot detta. Bland de 11 orter som migranterna kom ifrån, utom själva Chimay, var bl.a. Forgé, Couvin, Virelles, Momignes, Baileux och Boutenville.

I övrigt kom de från enstaka större orter, och under perioden rörde det sig om enbart tre sådana utöver de ovannämnda. En migrant kom från Dortrecht, två från Aachen och 45 från Amsterdam. De från Amsterdam utgjorde med stor säkerhet valloner som kom från platser i Vallonien, men där den enda ortangivelsen som står att finna utgörs av den ort där det slutliga kontraktet upprättades och undertecknades. Under den tidiga perioden av utvandringen torde flertalet ha kommit från Sedan-området, under den senare perioden från Liège- och Chimayområdena.⁷

Tidig invandring

Redan under Gustav Vasas och hans söners regeringstid inkallades smeder och andra hantverkare till Sverige med uppgift att inom landet bearbeta den svenska malm som dittills exporterats, och som genom av-

saknad av inhemsk industri därefter i bearbetat skick importerats till ett flera gånger högre pris än exportinkomsterna. Tyskar kom under hela senare delen av 1500-talet att värvas till Sverige och svarade också för "tysksmidets" införande.⁸

Mester Wellam de Wijk flyttade från Antwerpen till Sverige och var verksam inom bergshantering. År 1580 fick han uppdraget att utveckla kronans bergsnäring. De Wijks uppdrag reglerades i två kungabrev, utfärdade i Linköping våren 1580.⁹

De Wijk fick uttryckligen i uppdrag att inhämta dugliga hantverkare (embetzmän) från Tyskland, vilket under denna tid kunde inbegripa bl.a. Nederländerna. Under 1580-talet kom genom dessa åtgärder också yrkesskickliga valloner (fransoser) att värvas till Sverige, men det rörde sig aldrig om något större antal utan i huvudsak om några mästare som kunde ta på sig arbetsledande funktioner och utveckla tysksmidet. En yrkesgrupp som ofta inhämtades var gjutare av olika slag.¹⁰

Wellam de Besche lämnade Liège 1595 och bosatte sig 1597 i Nyköping. Han värvade under de kommande åren valloner till Sverige och därigenom bildades en liten vallonkoloni i Södermanland.¹¹

De Besche kom att i Sverige svara för en verksamhet som gjorde honom till en förbindelselänk mellan Wellam de Wijk och Louis de Geer. De tre kan tillsammans betraktas som den svenska bergshanteringens grundare.¹²

De Besche hade redan tidigt förbindelser med De Geer och använde dennes fartyg vid befraktningar mellan Amsterdam och Sverige, men det var först 1618, när De Geer ställde sig som ekonomisk garant vid De Besches arrende av Finspångs bruk, som deras egentliga samarbete inleddes. De Besche hade till den svenska kronan förbundit sig att främja den svenska bergshanteringens utveckling, och för att infria löftet började han värva valloner till Sverigeemigrationens första period. Det var nu som de första kontrakten ingicks. Vid 1620-talets ingång var Louis de Geer engagerad inom den svenska bruksnäringen i den östergöts-

ka bergslagen genom verksamhet i Finspång och Norrköping. De Geer byggde ut Finspångs bruk till en storlek som dittills varit okänd i Sverige, och strömmen av valloner började öka.

Ytterligare en tidig invandring av valloner skall noteras. En Paschilius Dionysis Chenon kom till Sverige vid sekelskiftet, och 1601 återfinns han verksam i Nykroppa.¹³ Han fick 1608 i uppdrag att värva valloner till den värmländska bergslagen, Karlskoga och Fernebo bergslag, och 1609 anlände de nyvärvade dit.¹⁴

Antalet valloner som under denna tidiga period kom till Sverige torde ha rört sig om några tiotal. Troligen var det yngre personer, som ännu inte bildat familj men var färdigutbildade inom sina respektive yrken, och som genom en flyttning till Sverige snabbt kunde uppnå en mästarposition. Yrkessammansättningen var på intet sätt enhetlig utan bestod av harnesksmeder, lodgjutare, spiksmeder, rörsmeder, mäsingsmältare, dragardrängar, kedjemakare och snickare/murare. Det var enbart i Nyköping som De Besche skaffade sig en traditionell sammansättning av bruksarbetare bestående av valloner.¹⁵

Kronans önskan att utveckla den svenska bergshanteringens genom att anlägga järnbruk och faktorier kunde uppfyllas enbart genom att man från Tyskland och Nederländerna värvade yrkesskickliga personer. Landet var dåligt rustat, utlänningarna kunde endast svara för marginella insatser och någon kontinuerlig året-runt-drift erhöles inte. Misstagen var många, och det järn som tillverkades var ofta av för dålig kvalitet.¹⁶ En förändring påbörjades genom De Besches inträde på den svenska marknaden, men det var först när De Geer etablerade sig som en expansiv utveckling inleddes.

Migranterna

En förutsättning för att värva arbetslösa valloner till en fast eller tillfällig anställning i Sverige var att myndigheterna i Nederländerna inte uppställde några hinder

för detta. Först 1652 kom ett förbud gällande flyttning, och i och med detta avstannade migrationen till Sverige. Den traditionella uppfattningen att migranterna av olika omständigheter *flytt* från Nederländerna är felaktig. Det rörde sig hela tiden om en värvning av fast bosatta personer. Många lämnade kvar sina familjer på hemorten och tog dem till sig först i ett senare skede, ett förhållande som klart visar att det rörde sig om en värvning av arbetare med myndigheternas goda minne.

Utflyttningen till Sverige och en rad andra länder pågick under en relativt kort period, åren 1620–1655. Visserligen flyttade både före och efter denna period valloner till Sverige, men det rörde sig om ett mindre antal. Under 1620-talets första del blev vallonerna verksamma på bruk i de östgötska och södermanländska bergslagerna, och först när De Geer 1626 arrenderade de uppländska bruken påbörjades en större invandring som också skapade vallonbruk vilka hade "vallonsmidet" som sin näring.¹⁷

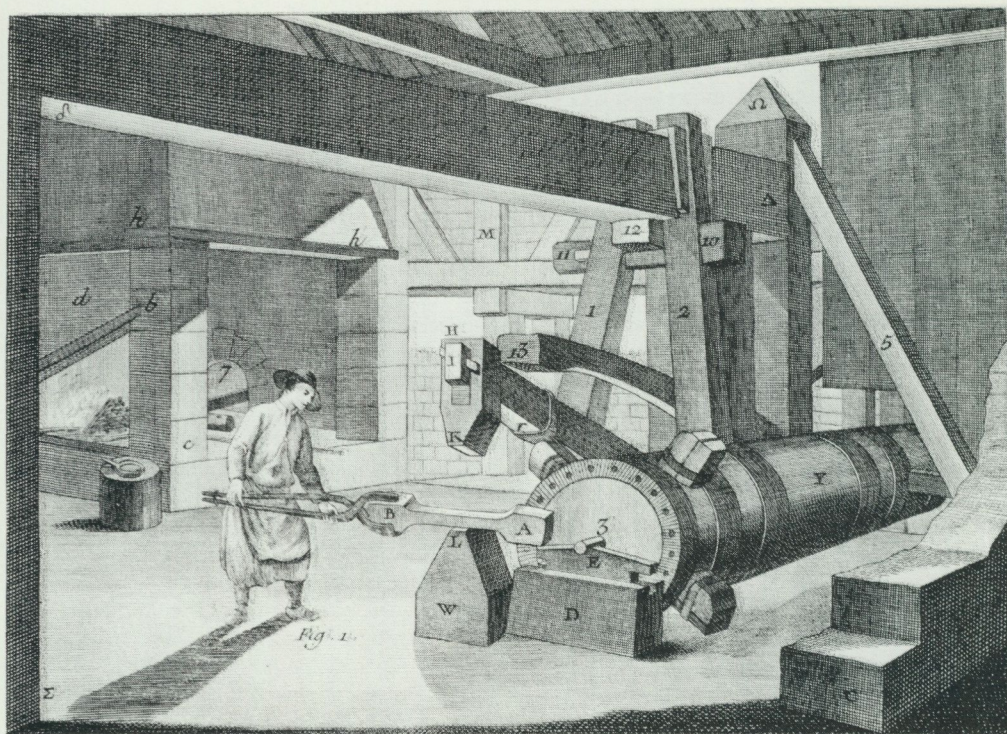
Till en början var det De Besche som genom De Geer värvade arbetskraft, men från 1620-talets början tog De Geer helt över detta ansvar. Bruksförvaltarna framförde krav på nödvändig personal för att förnyelsen av järntillverkningen skulle kunna genomföras. Värvarna, som svarade för verksamheten vid De Geers kontor i orter som Liège, Namur, Chimay och Vervier, kunde sedan med de framförda önskemålen som grund handplocka arbetare bland de friställda vallonerna. Värvningen skedde på så sätt att agenter skickades ut till de mindre bruksorterna för att direkt på platsen värva den önskade yrkesmannen, men vanligast var att arbetslösa begav sig till de större orterna för att på värvarkontoret höra efter om det fanns en möjlighet till anställning.¹⁸

Den värvade fick infinna sig på huvudkontoret, där det officiella anställningskontraktet upprättades och underskrevs i närvaro av en av myndigheterna godkänd notarie, en säkerhetsåtgärd som var nödvändig, då flertalet av de värvade var var-

ken läs- eller skrivkunniga. I kontrakten anges ofta att även någon anhörig var närvarande i form av far eller hustru.¹⁹

Kontrakten innehöll exakta uppgifter gällande anställningens längd, den anställdes yrke och position inom yrket samt hans ersättning i form av förskott, resebidrag och lön för anställningen i Sverige. Vidare garanterade arbetsgivaren att den anställdes familj fortlöpande och genom värvaragenterna på hemorten skulle erhålla en del av den anställdes lön. Om familjen vid kontraktstillfället bestämt sig för att följa med till Sverige eller föredrog att vänta till ett senare tillfälle lovade arbetsgivaren att bekosta deras transport eller förskottera kostnaden, men det förra var vanligast. Även vid kontraktstidens slut var den anställda försäkrad transport till hemorten, men om han inte önskade förnya kontraktet var han tvingad att återvända till Nederländerna, då en förnyad anställning hos en annan bruksägare ej fick ingås i Sverige. Denna förordning hade till syfte att upprätthålla ett tillverkningsmonopol av vallonsmidet bland de utländska bruksintressenterna i Sverige, men en rad arbetare hjälpte till att luckra upp den genom att fly från sin anställning eller kringgick den genom att återvända till Nederländerna, för att vid framkomsten skriva på ett nytt kontrakt med en ny arbetsgivare och omedelbart återvända till Sverige och arbeta vid dennes bruk.²⁰

När kontrakten var ingångna fick den anställda på eget bevåg ta sig till Amsterdam. Ibland samlade värvaragenten ihop ett antal valloner så att de kunde göra sällskap. De följde floden Meuses väg ned till kusttrakterna, där de över staden Utrecht tog sig fram till Amsterdam. Vid ankomsten hit fick de infinna sig på De Geers kontor, där en kontraktförnyelse eller bekräftelse gjordes. De erhöll ersättning för uppehållet i staden, tills resan till Sverige kunde ske. Vistelsen i Amsterdam var oftast kort och kunde röra sig om dagar eller någon enstaka vecka, tills skeppslägenhet var ordnad. Resan gick sedan till en början främst till Nyköping, och de blev

Den stora franska 1700-talsencyklopedin har ovanstående instruktiva bild av en hammarsmedja. När valsen drivs runt av vattenkraften lyfter den fyra gånger per varv hammaren, som sedan faller ner på arbetsstycket.

utplacerade på bruk som Nyköping, Fada och Bränn-Ekeby, men då De Geer etablerat sig blev Norrköping den givna ankomsthamnen, eftersom denna stad vid sidan av Finspång var den viktigaste verksamhetsorten. Resorna till Sverige var i allmänhet odramatiska, och det är enbart vid några få tillfällen källorna berättar om valloner som "blev borta på sjön".²¹

Andelen valloner bland de anställda på de svenska bruken var beroende av vissa faktiska förhållanden. De bruk som redan var etablerade hade redan en arbetsstyrka, och till dessa behövdes enbart några mästare för att förbättra produktionen och förkovra den befintliga personalen. På nyetablerade bruk som Löfsta behövdes en kom-

plett uppsättning brukspersonal. På mindre bruk som Åkerby, Strömsberg och Hillebola i Uppland användes valloner enbart i mästarpositioner eller andra högre yrkespositioner, medan svensk personal fick klara de övriga sysslorna. Under hela migrationsperioden värvades en betydande mängd kolare, som var verksamma på bruket men också till en del fick bosätta sig inom brukens agrara sektor för att till bondebefolkningen förmedla det nya sättet att kola i "resemila" i stället för den i Sverige gängse tyska "liggmilan".²²

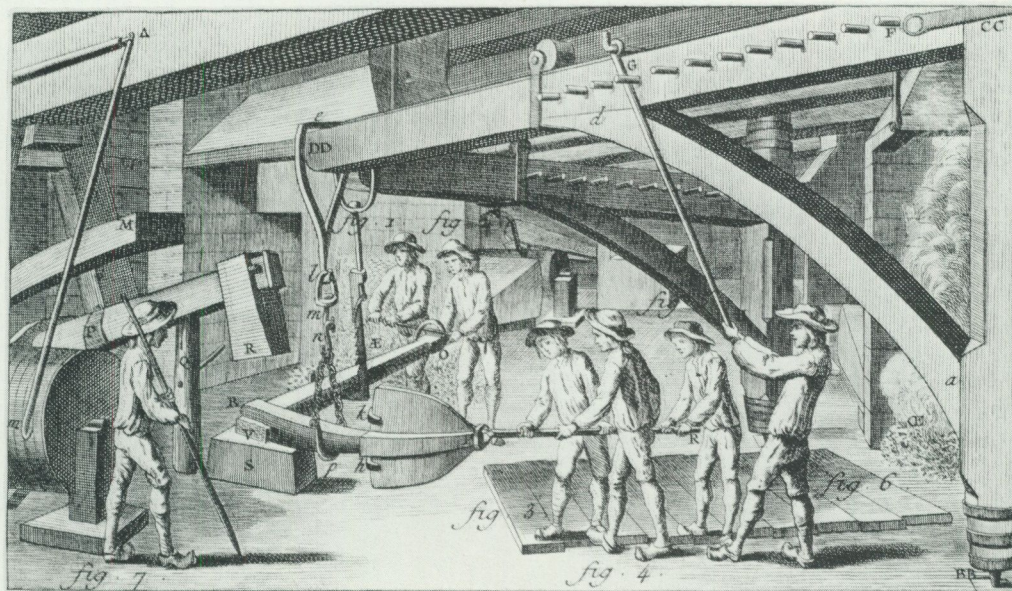
De till Sverige inflyttade utländska bruksägarna var ytterst noga med att inte låta kunskapen om de nya tillverkningsförmåerna förmedlas utanför deras egen krets.

De uppnådde därmed en monopolställning i fråga om vallonsmidet, en ställning som de sedan med alla medel försökte bibehålla. Ett sätt var att isolera vallonerna socialt från kontakter med det svenska samhället utanför brukssektorn, något som man under en stor del av 1600-talet lyckades med. Till slut upplevde man det som egendomligt från de svenska myndigheternas sida att inte bruken förde exempelvis rättsfall till domstolarna och frågade bruksägarna hur det förhöll sig med detta. Bruksägarna svarade att vallonerna genom sitt främmande språk inte kunde förmedla sina önskningar till de svenska myndigheterna. Vad man inte sade var att det på bruken fanns en form av husbondevælde med rättskipning som i sig innebar att inga tvistemål nådde ut utanför brukets område. Myndigheterna godtog inte förklaringen utan vid vite tvingade man bruksägarna att låta representanter för vallonerna framträda inför bergsingeniet i Dannemora, och mycket rik-

tigt visade det sig att personalen väl kunde förmedla sina intryck till domstolen. De anställda hade en rad klagomål att framföra, och uppenbarligen ville bruksägarna i det längsta förhindra sina valloner från att få kontakt med svenska myndighetspersoner.²³

Den rättskipning som tillämpades på bruken var synnerligen effektiv. I smärre fall bestämde förvaltaren lämpligt straff, men vid grövre brott bestämde bruksägaren straffet tillsammans med de äldsta mästarna. Det värsta som kunde hända en som felat var att få lämna gemenskapen på bruket. Inom arbetslaget kunde mästaren tillrättavisa en medlem om denne gjort något ofog. Trots de svenska myndigheternas strävan att få in brukens anställda i den gängse rättskipningen dröjde det länge innan detta var en realitet. När det gällde grova brott som dråp och liknande fördes de självfallet ut till domstol, men sådana brott var sällan förekommande. Vid slutet av

Interiör från en ankarsmedja, likaså enligt den stora franska encyklopedien. Söderfors bruk i Uppland, som grundades 1676 av Claes Depken, adlad Ankarström, var länge Sveriges största ankarbruk.

Förteckning på ägare och deras bruksinnehav (Uppland)

Ägare	De Besche	De Geer	Lemmen	Vervier	Depken (adlad Ankarström)
1620-t	Österby ^z 1633 Löfsta ^z 1633 Gimo ^z 1633 Forsmark ^z 1738 Ö	Österby Löfsta Gimo Stynsbo <i>N</i> Söderby <i>N</i> Forsmark 1680	Schebo 1630-t Ortala 1640-t Bredsunda 1684 Korsnäs <i>N</i>		
1630-t	Berklinge Ö Wessland ^x 1647		Åkerby 1699 <i>L</i> Harwik <i>N</i> Wessland ^x	Wessland ^x <i>L</i>	
1640-t	Wiggsselbo		Hillebola 1734 <i>L</i>	Strömsberg <i>L</i>	
1650-t			Ullfors 1733 <i>L</i>		Öhn Hyttön
1660-t		Ullfors arr Wessland arr Löfsta Bondebr			Harnäs Hedesunda
1670-t		Tobo			Söderfors
1680-t	Forsbohl Ö			Valla <i>N</i>	
1690-t		Åkerby			
1730-t		Strömsberg Wellnora Forsbohl Forsmark Karlholm Wessland Ullfors Hillebola Berklinge			

Årtal efter bruksnamnet anger året för ägarnas överlåtande av bruket

arr = arrende av annan ägares bruk

N = nedlagt

L = De Geer på Löfsta

Ö = De Geer på Österby

^z = kompanjonskap med Louis de Geer

^x = gemensamt kompanjonskap

© B. Douhan 1981

1600-talet och framåt kom emellertid vallonerna att använda den svenska rättskipningen i en rad tvistemål.²⁴

Vid sin ankomst till Sverige garanterades vallonerna vissa rättigheter. De var befriade från erläggandet av de årliga utlagorna (skatterna) och från utskrivning till militärtjänst. De tillförsäkrades religionsfrihet och hade rätt att till Sverige föra med sig egna präster. Från arbetsgivarens sida tillförsäkrades de årliga vinpengar och rätt att årligen besöka den tyska församlingen i Stockholm.²⁵

Traditionellt har det ansetts att det var på grund av religiös förföljelse som såväl De Geer som övriga valloner flydde från sina hemorter i Vallonien. Numera är det helt klarlagt att vallonerna flydde undan arbetslöshet. Deras kalvinistiska tro utgjorde under den första generationen en religiös grund, men redan vid mitten av 1600-talet förekommer de i de svenska socknarnas kyrkoboksmaterial, och strax därefter kommer framträdande valloner att ikläda sig kyrkliga förtroendeuppdrag inom svenska kyrkan. De började också tillskjuta för deras del betydande summor för inköp av kyrkbänkar och därmed uppkom ofta tvister, som i enstaka fall fördes så långt som inför svenska häradsrätter. Vid slutet av 1600-talet var för första gången en vallon utbildad till svensk präst och tjänstgjorde som sådan i Lena församling i Uppland. De svenska prästerna angav i allmänhet i dödsboken om någon av de invandrade vallonerna vid sin död fortfarande var reformert, och i Uppland rörde det sig under 1600-talet endast om några få personer. Detta visar att den religiösa frågan på inget sätt utgjorde något större problem för vallonernas assimilation i det svenska samhället.²⁶

För många av vallonerna var anställningen menad att vara av mer tillfällig natur, tills bruksnäringen i Nederländerna åter kommit på fötter. Ungefär 20 procent återvände därför efter en första kontraktsperiod till sin hemort, men för flertalet blev flyttningen varaktig. Det totala antalet migranter som anlände till Sverige var på in-

tet sätt anmärkningsvärt stort, de utgjorde en väl utvald skara arbetare och hantverkare. Uppskattningsvis rörde det sig om mellan 1 000 och 1 200 familjeenheter, då inberäknat också enstaka individer utan egen familj vid ankomsten till Sverige. Uppland, som under den senare perioden, 1626–1655, fick mottaga den större delen av migranterna, hade under tiden 1620–1740 omkring 2 500 manliga individer verksamma på bruket, det kan då röra sig om fyra generationsled.²⁷

Det var i bruksmiljön som vallonerna bildade väl sammanhållna enheter och utvecklade sociala relationsmönster som medförde att sedvänjor och kulturella traditioner som medtagits till Sverige kunde bibehållas ända in i modern tid. Deras sociala relationsmönster syftade till att säkerställa familjernas sociala position och inflytande inom arbetslivet. Arbetsgivaren syftade till att upprätthålla en monopolställning inom produktionen, och på samma sätt eftersträvade vallonerna att uppnå en monopolställning avseende samtliga arbetstillfällen på bruket. Det sociala utbytesmönstret formades så att vissa vallonssläkter, som innehade framskjutna positioner inom arbetslagen, svarade för ett utbyte av giftermålspartner. På det sättet kunde de tillförsäkra sig arbetstillfällena på bruket, och vanligen kom några få släkter att svara för samtliga arbetsplatser på ett bruk. Att bryta detta mönster var omöjligt, men en utomstående kunde genom ingifte eller på grund av att någon släkt saknade en manlig medlem i lämplig ålder få inträde i ett arbetslag. Mönstret som sådant levde kvar på vallonbruket och upphörde först i och med den stora bruksdöden vid mitten av 1800-talet och i början av 1900-talet, men på de bruk som överlevde dessa kriser kan man än i dag återfinna släkter som kontinuerligt svarat för bruksens drift från den tid då de invandrade till Sverige.²⁸

På de mindre bruken, där vallonerna enbart kom att svara för de viktigaste sysslorna inom arbetslagen, utvecklade de samma relationsmönster, men med den svenska delen av arbetsstrykan. Vallonfamiljerna för-

sökte få sina barn gifta med släktingar verksamma på de större bruken, men detta var ovanligt, och i stället fick man tillsammans med den svenska delen av arbetarstammen monopolisera sitt eget bruks arbetstillfällen. I Uppland, där de mindre bruken (Ullfors, Strömsberg, Wessland och Hillebola) låg på ett kort geografiskt avstånd från varandra, kunde vallonerna utveckla ett inbördes relationsmönster men på intet sätt med samma fasta mönster som på de större bruken. På mindre bruk, som svarade för en del av de större brukens verksamhet, Åkerby, Tobo (Löfsta) och Wattholma (Österby), kunde de ingå i de större brukens utbyttesmönster, och vanligen innehades mästarpositionerna på dessa bruk periodvis av någon av de större brukens mästare. Slutligen kom bruksägare i Uppland att svara för en etablering i Norrland, varigenom några familjeenheter från de uppländska bruken fick flytta till de nya bruken. I en förlängning kom de på den nya orten att utveckla de beskrivna relationsmönstren, men de behöll i viss mån ett utbyte med den traditionella utbyttesfamiljen vid ursprungsbruket. Det förekom att de genom ett bibehållande av detta utbyte kunde återvända till ursprungsbruket.²⁹

Bruksarbetarna

Den nyanlända familjen fick sig tilldelad en tomt, som skulle rymma både bostadshus och uthus (med plats för ko och gris för familjens försörjning). Innan det egna huset kunde uppföras kunde familjen få bosätta sig i de redan uppförda brukslängorna, som också de gav möjlighet till innehav av kreatur. Till fastigheten hörde en återtæg, som gav foder åt djuren samt möjlighet till odling av grönsaker. Virket till det egna huset köpte de anställda av bruksägaren, ofta till ett subventionerat pris, och summan betalades sedan av på deras konto.³⁰ Familjens förnödenheter hämtades på bruksmagasinet och uppfördes där i en särskild "cassacredit". För sin försörjning behövde de bruksanställda aldrig använda kontanta medel utan kunde helt lita till

rättigheten att kvittera ur varor i bruksmagasinet. Livsmedel svarade för den större delen av uttagna varor, men också exempelvis tyg och skodon kunde erhållas.

Inom bruken var verksamheten uppdelad på olika arbetslag, och lagen svarade tillsammans för formandet av de överordnade yrkeskategorierna. På bruken fanns tre stora yrkeskategorier:³¹

1. Smedpersonalen, som bestod av masugnsarbetare, och de två olika smideslagen räckare och smältare.
2. Skogspersonal, som bestod av skogshugare, kolare och körare.
3. Hantverkare, som tillsammans svarade för den service bruken måste tillförsäkra sig för att produktionen skulle kunna löpa friktionsfritt. Inom denna kategori kan några yrken noteras som exempelvis murare (byggmästare), snickare, hjulmakare, hovslagare, bälgmakare, vagnmakare, klensmed och mjölnare.

Utöver de tre stora kategorierna fanns det ytterligare en av stor vikt, nämligen bruksbetjänter av olika slag. De utgjorde aldrig någon större del av brukets totala arbetskraft, men deras sysslor var av den arten att kategorien på många sätt kan sägas utgöra den mest inflytelserika, ur vilken brukens ledande skikt hämtades. Dessutom fanns på många bruk en jordbruksdel, och då fanns det också en kategori jordbruksanställda, men dessa fungerade utanför den egentliga bruksverksamheten och tillhörde snarare dess agrarsektor. Inom denna verksamhet kom bruksarbetarna att svara för en betydande del av dagsverken och främst då med hjälp av kvinnor och barn.³²

Bruken bestod av dels ett centrum, inom vilket den industriella bruksproduktionen ägde rum, dels en agrar sektor, vars svenska bondebefolkning svarade för en produktion av gängse agrarprodukter, men som i en tidsförlängning kom att bli producenter av skogsprodukter, främst kol, en vara som var av yttersta vikt inom tillverkningen. Inom denna agrarsektor kom vallonska kolare att vara verksamma med egen kolning men också med uppgift att förmedla olika

*I ett vägglest land som Sverige var vintern den idealiska årstiden för tyngre transporter, då man lätt tog sig fram även med tungt lastade slädar, inte minst via de tillfrusna vattendragen. Detta gällde i högsta grad transporter-
na av malm och kol för bergsbrukets räkning. Men i backarna var halkan
svår och dragarna var klena, varför förbönderna måste hjälpa till genom att
"lätta under". J. W. Wallanders original i olja till färglitografen "Malmkör-
ning i Västmanland" finns i Nordiska museet.*

färdigheter till den svenska delen av befolkningen.

Yrkeskategorier

Masugnsarbetarna bildade ett lag för varje masugn med mästare, hyttdräng, bokare och uppsättare i toppen. Det var också de som var av vallonskt ursprung och svarade för införandet av den s.k. "fransyska" masugnen till Sverige. Den nya ugnstypen gav ett järn som var överlägset det som tidigare erhållits från den s.k. "tyska" masugnen, och uppfördes vid de bruk som hade utländskt ägarintresse. Utöver de ovan uppräknade sysslorna fanns det en rad andra inom arbetslaget, som malmkastare, malmdragare, malmkrossare, men i ingen av dessa fann man (i varje fall under 1600-

talet) några valloner, utan sysslorna skötes med hjälp av böndernas dagsverken eller av dagkarlar ur bondebefolkningen.³³

Masugnarna fanns utplacerade runt hela den uppländska bergslagen och förutom de ugnar som fanns på själva bruken betjänade man sig av ugnar på andra platser. Löfsta använde därför Tobos och Löfstas bondebruksugn, medan Österby främst hade Wattholmas (gamla Kungstomta) och Berklinges ugnar. På dessa orter kom valloner att vara bosatta, men de tillhörde i princip hela tiden moderbrukens personal och hade också sociala utbytesrelationer med denna.

Inom vallonsmidet arbetade två arbetslag vid varje hammaruppsättning. Ett smältarlag bearbetade den från masugnen erhållna järntackan i en särskild smält-härd och tillrikade järnet med kol, som

Längd över smed- och masugnspersonalen vid Österby 1649

Upphammaren

Mästersmältare	Noe Nonne
Mästersven	Bertram Minuer
Smältdräng	Gustin de Pre
Smältdräng	Jan Chevet
Mästerräckare	Henry Blank
Räckdräng	Jan Philip
Räckdräng	Erich Hansson
Goujar	Pier Lemoine*

Herrgårdshammaren

Mästersmältare	Bastin Clement
Mästersven	Michel de Pre
Smältdräng	Noe Amman Hübinett
Smältdräng	Jean Amman Hübinett
Mästerräckare	Colas Baudo
Räckdräng	Erich Ersson
Räckdräng	Pär Olsson
Goujar	Wilhelm Olsson

Nedre hammaren

Mästersmältare	Amman Hübinett
Mästersven	Jean Simon
Smältdräng	Mats Andersson
Smältdräng	Staffan Karlsson
Mästerräckare	Guilluam Ambroise
Räckdräng	Olle Andersson
Räckdräng	Pär Andersson
Goujar	Jean Ambroise

Övrig smedpersonal

Goujar	Johan Hansson
Smältdräng	Jean Turin (tillk. vid slutet av året)
Mästerräckare	Johan Manniet (fr. Gimo 14.1.1650)
Mästersmältare	Jean Philip (smältdr. till 1650, sedan mästare)
Goujar	Anders Matsson (räckdräng under året 1649)

Masugn

Masmästare	Henry Bayar
Masmästare	Anton Francois (fr. Gimo under året)
Hyttdräng	Martin Flatré ^z (fr. Gimo under året)
	+ svensk personal

Några andra yrken

Hovslagare	Michael Baille
Hjulmakare	Johan Tisse
Mjöltnare	Jean Baudo
Sadelmakare	Jean Bodreu
Bälgmakare	Jean Belgmaker ^w
Bälgmakare	Nicolas Belgmaker ^w
Kolare	Anton Minuer
Kolare	Henri Minuer
Kolare	Jean Hübinett
Kolare	Colas Anjou
Kolare	Pierre Martin
Kolare	Christoffer Martin
Kolare	Jean Dubois
Kolare	Paul Ouzeaux ⁺
Kolare	Nicolas le Clou
Kolare	Pier Callut
Körare	Jean Carlie
Körare	Colas de Mart
Körare	Paul Poullain (Paulsson)*
	+ svensk pers.
Kol. o. Kör.	Martin Dubois
Kol. o. Kör.	Bertram Cayet
Kol. o. Kör.	Francois Boivy
(Kolfogde)	Giullus de Montenoni
Pigor på herrgården	Anna de Pre
	Johanna Martin

() = osäkra förhållanden

^x = kallas också Larsson

^z = kallas vanligen Florin

^w = deras rätta släktnamn var Kinn vilket också förekommer som Künn

⁺ = finns oftast angiven som Usson

^{*} = rätta namnformen är Poulain

Källa: Räkenskapsbok 1649–1652. Österby bruksarkiv.

© B. Douhan 1981

Längd över smed- och masugnspersonal vid Löfsta 1677

Övre hammaren

Mästersmältare	Jacob Tillman
Mästersven	Bertrand Pouset
Smältdräng	Colas Pouset
Smältdräng	Hindrich Tillman
Mästerräckare	Jean Guilluem
Räckdräng	Colas Guilluem
Räckdräng	Michel Guilluem
Goujar	Matthias Guilluem

Storhammaren

Mästersmältare	Hubert Lemoine
Mästersven	Colas Hübinett
Smältdräng	Pierre Lemoine
Smältdräng	Toussaint Bouveng
Mästerräckare	Louis Guilluem
Räckdräng	Toussaint Guilluem
Räckdräng	Gerard Sporrang
Goujar	Hindrich Guilluem
Goujar	Louis Sporrang

Lillhammaren

Mästersmältare	Jacob Boivy
Mästersven	Phillip Tillman
Smältdräng	Frans Jean Martinell
Smältdräng	Pierre Bouveng
Mästerräckare	Anton Pouset
Räckdräng	Olof Nilsson
Räckdräng	Martin Gouffeng
Goujar	Jean Lemoine

Påhlhammaren

Mästersmältare	Philip Boivy d.ä.
Mästersven	Philip Boivy d.y.
Smältdräng	Pierre Boivy
Smältdräng	Charles Boivy
Mästerräckare	Andre Martinell
Räckdräng	Colas Ponslet
Räckdräng	Stephan Pärsson
Goujar	Frans Martinell
Goujar	Colas Martinell (dräng und. året)

Bondehammaren

Mästerräckare	Lorens Bonnivier d.ä.
Räckdräng	Lorens Bonnivier d.y.
Räckdräng	Anders Olofsson
Goujar	Pär Stephansson
Goujar	Andre Bonnivier

Masugn 1

Masmästare	Anton De Nys
Hyttdräng	Jean De Nys
Uppsättare	Markus Johansson
Uppsättare	Giösta Knutsson
Bokare	Nilss Tomsson
Malmkastare	Johan Matsson
Malmskötare	Anders Pärsson

Masugn 2

Masmästare	Pierre Sporrang
Hyttdräng	Toussaint Sporrang
Uppsättare	Erich Michalsson
Uppsättare	Jean Minuer
Bokare	Jacob Tomsson
Bokare	Abraham Tomsson
Malmkastare	Olof Olofsson
Malmskötare	Erich Erichsson

Några andra yrken

Hjulkmakare	Jean Hübinett
-dräng	Frans Hübinett
Klensmed	Jean Hübinett
-dräng	Jacob Oudart
Byggmästare	Huvert Gille
-dräng	Samuel Hübinett
Hammarbyggare	Olof Matsson-De Nys
Hammarbyggare	Erich Andersson
Hammarbyggare	Johan Andersson
Skräddare	Markus Jacobsson

Anm. Underlag till uppställningen utgör "Längd uppå Leufsta bruksfolk 23 marty an. 1677.", vilken ingår i Löfstaarkivets del som förvaras på RA. Denna längd omfattar totalt 112 personer.

gjorde det mjukt och lättsmitt. Laget bestod av mästare, mästersven och två drängar. Smältarna överlämnade smältan till räckarlaget, som "räckte" ut den till stänger, vilka sedan kunde användas inom faktorer för vidare bearbetning. Räckarlaget bestod av mästare, två drängar och två goujarer (kolpojkar). Valloner kom att svara för merparten av sysslorna på de större uppländska bruken. På de mindre bruken tillverkade man under en stor del av 1600-talet fortfarande "tyskt" järn, och när valloner var verksamma på dessa var det alltså tysksmide man utförde.³⁵

Under migrationsperiodens tidigare del inhämtades till Sverige en mängd skogspersonal, som blev verksam främst inom den östgötska bergslagen. De utgjorde en avgörande förutsättning för att produktionsförbättringar skulle kunna uppnås. Det rörde sig om införandet av vallonernas "resemila", som gav ett kol av en betydligt förnärmare kvalitet än den gängse liggmilan, den s.k. "tyska" milan. Detta var av vikt för såväl masugnsproduktionen som smidet. Även under migrationens senare del tillfördes denna personalkategori landet, och en rad av de uppländska bruken kom att inom sina arbetsled ha valloner, som svarade för själva brukskolningen framme vid bruket, men också en mängd valloner som bosatte sig i den agrara sektorn och där snabbt blev försvenskade och också började utbyta sociala relationer med den svenska boendebefolkningen. Det är dessa valloner som är svårast att återfinna, och deras vallonska påbrå kan skönjas enbart i deras utseende. Men det är också dessa valloner som blivit utsatta för en form av mobbning från den svenska befolkningens sida på grund av sitt avvikande utseende. Många är de koltorp vilkas innehavare har haft sydlänsk fysionomi. Denna del av vallonerna försvenskade snabbt sina släktnamn och de återfinns numer under våra vanligaste sonnamn, men också namn som Filipsson, Danielsson, Bengtsson utgör många gånger ursprungsnamn som anpassats till den svenska släktnamnstraditionen. En rad släkter kunde genom närhet

till vallonbruken bibehålla sina släktnamn, som Pagard, Mony, etc.³⁶

Hantverkarna utgjorde en grundläggande förutsättning för att vissa produktionstekniska innovationer skulle överföras till Sverige. Inom alla delar av produktionen infördes innovationer, och yrken som hjulmakare, sadelmakare och bälgmakare hade i det sammanhanget lika stor betydelse som smeder och annan inhämtad personal. De bosatte sig på bruken och kom att utgöra en del av dess arbetarstam, men några hantverkare fick resa runt till olika bruk för att bygga och tillverka vissa enheter, som man genom värvningen inte kunde täcka behovet av. Hit hörde bl.a. bälgmakare, murare och snickare.³⁷

Bokhållare och skrivare var i flera fall valloner, men ett inslag utgjorde de flamländska skrivare som kom från Amsterdam. Prästerna var i allmänhet valloner. De tjänstgjorde under den tidigare perioden vanligtvis under en kortare tid i Sverige. De var verksamma som själasörjare, men deras viktigaste insats var som pedagoger för vallonernas barn. Barnen fick genom denna utbildning en grund att stå på som var unik i det dåtida svenska samhället, och detta gav dem en möjlighet att göra en social positionsförändring med ett positivt värdeinnehåll. I framtiden blev det därför inte ovanligt att mästarsöner kunde få anställning på brukskontoret för att så småningom avancera till skrivare och bruks-hållare, ja t.o.m. till bruksförvaltare.³⁸

Den största betydelsen hade utbildningen genom att den öppnade möjligheten för en stor del av bruksbarnen att göra inträde i den borgerliga samhällsklassen, och en rad valloner kom i framtiden att svara för uppgifter inom den svenska byråkratin, men också att bilda grunden för en företagarverksamhet som köpmän och hantverkare. Utbildningen skapade även möjlighet till en tidig migration från bruken av vallonungdomar, då en stor del av dem inte kunde räkna med att erhålla anställning på hemmabruket. Detta är alltså en av orsakerna till att det gått så väl i händer för många vallonfamiljer här i landet.

De sociala relationerna inom arbets- och familjelivet

Redan tidigare har noterats hur viktig den sociala sammanhållningen var för vallonerna i syfte att säkerställa släktens och familjens rätt till vissa givna yrken på bruket. Här skall några sådana relationer närmare utredas.³⁹

Arbetslagen utgjorde den sociala tryggheten för de anställda och deras familjer. Söner till en mästare gavs i allmänhet tillträde till faderns lag och fick där börja i drängsyssla eller eventuellt som goujar, kolpojke. Drängsysslan inom ett smedlag kunde innehas också efter lärlingstidens slut och innebar att den verksamme svarade för en viktig och socialt högstående syssla. Inom laget var mästaren den som innehade den högsta sociala positionen. Beroende på vid vilken av brukets hammare han var verksam vid följde en motsvarande social ställning. I Österby var mästarna vid Herrgårdshammaren de förnämsta, och den positionen uppehölls i allmänhet av brukets äldsta mästare. Att arbeta i dennes lag innebar en motsvarande positiv ställning. Det fanns smeder som inte platsade i lagen, och i väntan på inträde i något av dessa fick de arbeta med diverse sysslor. Några var anlitade som hjälpsmeder av lagen, och smederna använde då hamrarna under den tid de inte användes av de gängse lagens medlemmar. Hjälpsmedernas insatser ersattes till respektive hammares mästare, som sedan i sin tur avlönade hjälpsmeden. En hjälpsmed kunde på detta sätt erhålla halva sin årslön av brukens samtliga mästare. Hjälpsmeden stod högre på den sociala skalan än drångarna och kunde svara för ett lag om så behövdes.

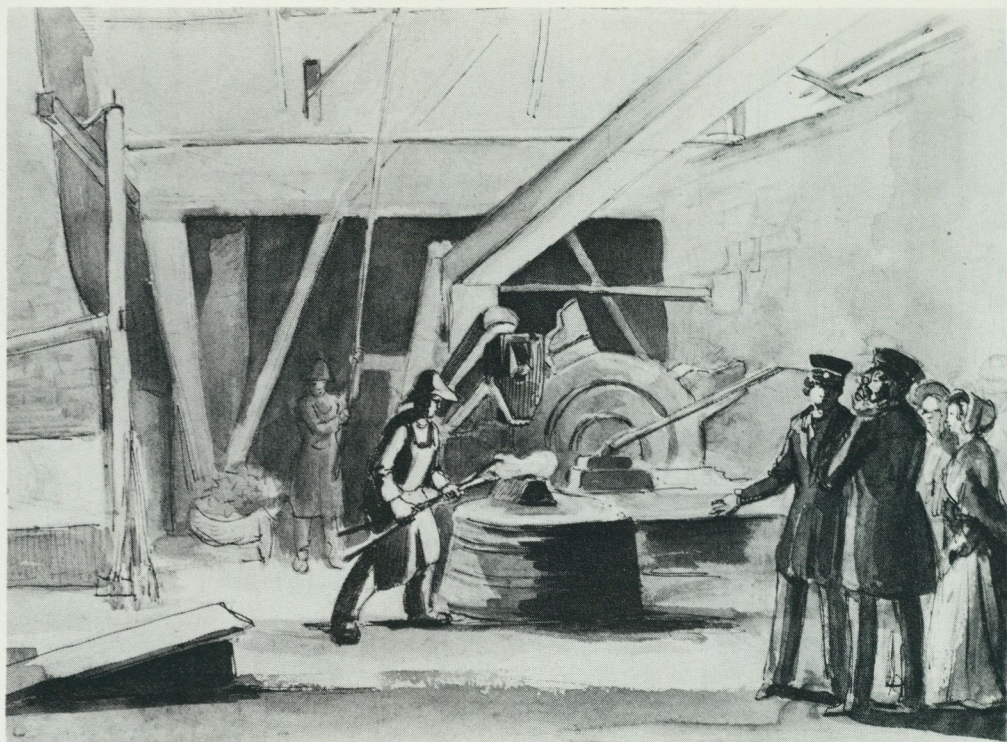
Den mästare som saknade söner kunde "adoptera" ett syskonbarn och låta detta komma in i laget. Om han själv hade dött-rar ordnades ofta saken i form av ett giftermål, och svärsonen fick då en självskriven plats i laget. För de pojkar vilkas far dog så tidigt att han inte kunnat ordna plats i laget för dem kunde en negativ social positionsförändring ske, om inte någon släkting hjälpte dem in i lagkollektivet. Om så

inte skedde kom denna familj att bryta sin sociala hemvist och skaffa sig utbytesrelationer med den svenska delen av befolkningen. Sönerna blev dagavlönare och flera kom att bli gruvarbetare i Dannemora.

Inom bruket var den vanligaste positiva sociala positionsförändringen att söner till smeder skaffade sig arbete på brukskontoret och som kontorspojkar påbörjade en karriär, som oftast slutade med sysslan som skrivare eller bokhållare. Vid något enstaka tillfälle kunde den också leda fram till posten som bruksförvaltare. Det är troligt att samtliga stora vallonsläkter någon gång lyckades få någon av sina söner att göra denna karriär. Även förmanssysslor som skogsvaktare, kolfogde, gruvfogde, gårdsfogde och järnskrivare kan inräknas.

För de ungdomar som flyttade från bruket kunde den där givna utbildningen skapa en god grund för ett vidare avancemang, och många valloner blev skrivare inom det dåtida svenska samhället. Ämbetsmannabanan blev överhuvud taget en vanlig karriär för vallonynglingar. Vanligast var dock att de i städerna blev hantverkare och köpmän av olika slag. Släkten Sporröng började tidigt som guldsmeder i Stockholm, och en gren av släkten Boivie blev grundare av en bryggerinäring, vars avläggare fortfarande är verksamma.

De valloner som etablerade sig i städerna skapade möjlighet för sina syskon och andra släktingar att flytta till dem för att hjälpa dem i arbetet. Många av dessa senare inflyttare blev med tiden själva egna företagare. De valloner som blev borgerliga kunde fortfarande svara för ett socialt utbyte med sina traditionella utbytessläkter i form av kusingiften, men de kom snart att vända sig till sin nya samhällsklass för detta utbyte. På bruken lever ännu medförda traditioner, och det är de på bruken bosatta vallonerna som svarat för att kulturella attribut och traditioner hållits levande. På 1930-talet vaknade ett nytt intresse bland de borgerliga delarna, och det var då som det speciella sällskap grundades som sedan dess hållit intresset för vallonernas historia levande, "Vallonättingarna".

Interiör av en vallonsmedja vid Gimo bruk 1838. Akvarell av Fritz von Dardel i Nordiska museet.

Arbetslagen och yrkeskategorierna utgjorde alltså på bruket de sociala enheter som bruksbefolkningen var indelad i. De hade inte enbart betydelse under arbetet utan fungerade också ute inom samhällslivet i stort. I en tidigare årgång av denna årsbok (1937) har Eskil Cronlund redogjort för midsommarfirandet i Österby och visat arbetslagens sociala relationer. De lagmedlemmar som var ogifta bodde hos mästaren, och dennes hushåll fungerade som en sammanhållande enhet för hela laget.

När någon på bruket på grund av ålder eller sjukdom inte längre kunde svara för en arbetsinsats erhöll vederbörande ett gratial som i form av rätt att ta ut vissa varor i bruksboden gav grunden för uppehållet. Barnen fick hjälpa till med den resterande delen. Bruken krävde dagsverken

av sina åldringar högt upp i åldern, men den dag då gamlingen inte kunde bo kvar hemma kunde han för sina återstående dagar räkna med plats på brukets sjukstuga.

De smeder som hade minderåriga barn erhöll s.k. "barnsäd", en viss mängd spannmål för varje barn, och vid sjukdom kunde man uppsöka den vid bruket verksamme fältskären. Bruksherren ansvarade för sina bruksarbetare, och på vallonbruken fanns ett socialt trygghetssystem som för den tiden var unikt. De som hamnade utanför detta system var av många skäl att beklaga, och det värsta straff som en bruksarbetare kunde råka ut för var att bli utstött ur denna sociala gemenskap. Några enstaka sådana fall inträffade, och det rörde sig då om konflikter inom arbetsområdet. Längre fram i tiden kom initiativtagare till

fackföreningar eller politiska föreningar att drabbas av denna bannbulla.

Ett sätt att uppehålla monopolställningen med avseende på brukens samtliga arbetstillfällen var att bibehålla stora delar av de yrkestekniska termerna på franska. Följden blev att ett yrkesspråk formades, som längre fram till stora delar kom att också användas av svenska bruksarbetare.

Här skall enbart några exempel ges. "Labbyt" användes som benämning på det övernattningskvarter som man i smedkläderna låg i mellan skiften, "butava" betydde tända härden, "bälja" blåsverk, "husett" smedstrumpa, "makett" den osmidida delen av göten, "plakett" liten skyffel, "murklett" trästativ över hammaren, "furbe" sluttande stäv, "lupp" smältan efter smältaren bearbetning i det skick som den överlämnas till räckaren, "syvé" linnelapp för att torka svetten i ansiktet, "turnej" vilopaus, "lavett" handduk etc.

Termernas huvudsyfte var att på ett kortfattat och exakt sätt ange ett arbetsmoment. Uppkomsten av uttrycket "butava" har av språkforskaren Erik Holmkvist förklarats på följande sätt. Ursprunget utgörs av den franska satsen "mettre le feu à" (sätta eld på), som på vallonskt folkmål blev "bouter l'feu à", och det är denna sats som ligger bakom förkortningen "butava". Längre fram skedde en sammanblandning av frasen med svenskan, och ett av de mer använda uttrycken var "göra butava". Samtliga de uppräknade fraserna kan förklaras på motsvarande sätt, och fortfarande kan gamla bruksarbetare minnas deras användning.

Utöver de direkta yrkestermerna använde man de franska yrkestitlarna under en övergångsperiod, men de blev i de flesta fall ersatta med svenska. Några överlevde och den mest använda var benämningen på kolpojke "goujar" och malmslagare "bocqueur", vanligen bokare.

Släktnamnen utgjorde ju det det starkaste franska inslaget, och de kom också att i de flesta fall överleva trots assimilationen med det svenska samhället. Valloner som var verksamma på de stora "vallonbruken"

kom att i största utsträckningen behålla sina ursprungsnamn. Att det under årens lopp funnits en rad olika sätt att stava ett och samma släktnamn beror mest på svenska prästers oförmåga att rätt stava ursprungsformen. I ytterlighetsfall kan ett namn som Boivie uppvisa drygt två hundra olika stavningsformer. De som arbetade på mindre bruk försvenskade i vissa fall sina namn, och Flygare, Hammare, Klo, Gieting, Danielsson, Nicklasson och Philipsson är enbart några exempel på sådana släktnamn. Vissa namn hade i sin ursprungsform likhet med svenska som Bruhn, Henning, Andre, Simon, Skål (Skauhl), etc. och kom på ett självklart sätt att bibehållas.

Dopnamnen försvenskades i allmänhet omedelbart, och Pierre blev Per, Jean – Johan, Henri – Henry, Jacque – Jacob, Laurent – Lorens, Mathieu – Mats, François – Frans etc. En tradition som släkterna i många fall fört med sig är att som andra dopnamn genomgående ge sina barn samma namn. Traditionen lever fortfarande kvar och ännu i vår tid döps varje år barn som kommer att föra denna kvarleva från 1600-talet vidare.

En försvenskning av släktnamnen kan ibland missuppfattas, och orsaken var ofta förhållandet att barnen i stor utsträckning döptes med samma namn. För att skilja dem åt användes exempelvis på två bröders söner deras fäders dopnamn som mellan-namn. Lättast förklaras detta med ett exempel. Bröderna Thomas och Johan Goffings båda söner Johan kunde samtidigt vara verksamma på samma bruk och kallades då för Johan Thomasson Goffing respektive Johan Johansson Goffing. Nu hände det emellertid i vissa fall att släktnamnet slutade användas, och rätt som det var hade dessa båda släktgrenar ett försvenskat släktnamn. Vanligen behöll man sitt ursprungliga släktnamn, men i en rad officiella akter eller handlingar från bruken finns i många fall personerna enbart angivna med detta mellannamn plus dopnamn, vilket skapat en rad felaktiga slutsatser angående vallonsläkternas förgreningar.

Ett annat problem, som hör samman med det föregående, utgör de fall då personer under en rad släktled har haft samma namn. Om jag håller mig till nyssnämnda släkt har på Österby bruk funnits personer med namnet Mårten (-en) eller Martin Goffing ända från 1600-talet och framåt. Traditionellt har uppfattningen varit att det rört sig om relativt få individer, men genom noggranna korstester av insamlade data framkommer att det gäller ett stort antal individer. Problemet är som störst under den tid då källmaterialet är bristfälligt, och efter 1718 minskar risken för dylika missstag i och med den befolkningsstatistik som då började föras.

Till Sverige medförde vallonerna en rad kulturella yttringar som genom brukens sammanhållande egenskaper också levte kvar, i varje fall i bruksmiljön, och som nu utgör ett inslag i det svenska kulturarvet. Gigan har tidigare ansetts vara ursprunget till nyckelharpan, som skulle ha kommit till Sverige med vallonerna. Numera anser forskarna dock att så inte är fallet. De låtar som i Uppland spelas på nyckelharpor och fioler har emellertid säkert i flera fall sitt ursprung från den musik som vallonerna förde med sig. Byss-Kalle samlade på ett sällsynt sätt denna tradition i sin musik och var själv som vallon en exponent för folkmusiken. Vagnshuslåtar, som kom från de uppländska bruken, bar alla sin särprägel och fördes ut till den omgivande bondebefolkningen, som också tog del av bevarandet och utvecklandet av traditionen.⁴⁰

Assimilationen till det svenska samhället har gått relativt smärtfritt för de invandrande vallonerna, men de utgjorde i sig en till landet välkommen elit av arbetare. De kom inte utstötta från sitt hemland och kom inte heller att leva som sådana i sitt nya hemland. Undantag finns, som redan nämnts, inom den agrara sektorn, men i helhetsbilden utgör det inslaget enbart ett fåtal familjer. I stället kom de att vara en grupp människor som på många vis kunde räkna med att nå en positiv samhällslig position.

Vallonernas assimilation innebar också

att det svenska samhället började kräva att vallonerna skulle fullgöra sina samhällsliga plikter i samma utsträckning som den övriga befolkningen. Redan vid mitten av 1600-talet utskrevs några vallonynglingar, och vid slutet av seklet var brukens anställda indelade i olika bergsregementen. Vidare fick de under senare delen av 1600-talet börja betala de årliga utlagorna och återfinns tillsammans med övrig befolkning upptagna i de mantalslängder som upprättades fr.o.m. 1671.

Kvinnorna

I migrationsfamiljen utgjorde kvinnorna en särskilt utsatt grupp. Om enbart mannen till en början flyttade till Sverige fick hustrun på hemorten svara för den kvarvarande familjens försörjning. Visserligen fick hon sig tillsänd en del av mannens intjänade lön, men hon hade ingen hjälp med uppföstran av barnen, och hon fick helt självständigt lösa alla uppkomna problem. Valde mannen att efter den första kontraktstiden stanna kvar i Sverige kunde han återvända till Nederländerna för att hämta över familjen, men det kunde också komma på hustruns lott att själv ta sig över till Sverige med barnen.

På bruken svarade kvinnorna för den egentliga "marktvärd", dvs skötseln av hushållet, ett hushåll som på inget vis kan jämföras med våra dagars familjeenhet. Hos mästaren kunde den större delen av arbetslagets medlemmar bo, och mästarens hushåll utgjorde på så sätt en ekonomisk och social enhet för lagmedlemmarna. Mästarens hustru ansvarade för driften av detta storhushåll, och på henne ankom att se till att laget kunde fullfölja sina arbetsinsatser. Hon fick även sköta husdjur och trädgårdsland. En annan tung syssla utgjorde tvätten, eftersom lagmedlemmarna arbetade i vita smedskjortor, som för övrigt var det enda plagg man hade på sig i det varma smidesarbetet förutom skinnförkläden och långa smedstrumpor.

När lagmedlemmarna gick till arbetet skulle de förses med ett matpaket, som

skulle räcka för de närmaste dygnens skiftarbete. På grund av det sotiga arbetet sov oftast smederna över i "labbyt" för att inte smutsiga behöva ta sig hem mellan skiften. I stället skickades varje dag något av barnen med nylagad mat till laget, och smederna återvände till hemmet först vid veckoslutet för att där borstas och badas rena av kvinnorna, något som innebar att kvinnorna helt på egen hand fick ansvara för hushållet och barnens uppfostran under veckorna.

I hushållsarbetet hade mästarsmedens hustru hjälp av en eller flera pigor, vilka kunde vara de egna döttrarna eller speciellt anställda. Ofta kunde någon vara en svärdotter. Tillsammans svarade de för den service till arbetslaget som tidigare beskrivits. Om en dotter vid sitt giftermål lämnade familjeenheten innebar det omedelbart en belastning som måste lösas genom att någon annan yngre dotter fick iträda sig arbetsuppgiften. Om inte den uppkomna situationen kunde lösas inom hushållets ram fick man eventuellt anställa en piga, men då man oftast rörde sig med starkt begränsade ekonomiska tillgångar kunde det innebära att hushållets övriga kvinnor fick ta på sig en tyngre arbetsbörda.

Det var vanligt att döttrar och söner efter sina giftermål under en tid bodde kvar i föräldrahemmet tillsammans med sin partner. I allmänhet försökte de skapa ett eget hushåll, och om mannen nådde en mästarposition var det egna hushållet ett villkor. Det finns fall där sonen under hela sitt vuxna liv som gift bodde kvar hos sina föräldrar, och när fadern inte längre kunde vara kvar i arbetet tog sonen inte enbart över faderns mästarsyssla, utan också dennes hushåll, varvid hustrun blev hushållets nya husmor. Förhållandet kunde också gälla svärsöner.

Både kvinnor och barn deltog i dagsverksarbetet och kunde på det sättet bidra till familjens försörjning. Om familjen haftade i skuld var denna marginella inkomst av särskild betydelse, då man med dess hjälp kunde reglera skulden, men det betydde också att kvinnorna fick delta i ett många gånger hårt och slitsamt arbete vid sidan av hushållets skötsel. Barnen deltog alltså i arbetet, och på bruken kunde detta ske från unga år. Barnarbete var inget ovanligt, och sönerna började i tolvårsåldern kunna delta inom bruksarbetet i handräckningssysslor.

Genom brukens sociala struktur gifte sig

Düsseldorfmålaren J. W. Wallander hörde till de konstnärer som inspirerades av dagrarna och skuggorna i hyttor och smedjor. 1866–69 målade han tre olika varianter av detta motiv från Forsmarks bruk: "Brukspatronen med sin fru, gouvernanten och lillan, göra ett besök i stångjärnssmedjan, åtföljda av en ungherre".

männen vid den ålder då man nått yrkesutbildning inom drängsysslan, vilket kunde ske först i mitten av tjugooårsåldern. Kvinnorna gifte sig i allmänhet något tidigare. Om en kvinna blev änka kunde detta innebära att någon av de ogifta lagmedlemmarna fick gifta sig med henne. En följd var att många svägrar gifte sig med sin svägerska vid broderns frånfalle.

Kvinnornas möjligheter att erhålla en yrkesverksamhet utanför hushållet var – förutom dagsverken – starkt begränsade. Främst rörde det sig om arbete som piga på herrgården eller inom brukets jordbruksdel. Brukets sociala utbytesmönster tillförsäkrade kvinnorna, liksom männen, vissa givna äktenskapspartner och det var som hustru inom ett hushålls ram som de flesta kvinnor gjorde sina arbetsinsatser. I likhet med männen kunde kvinnorna med den utbildning de erhållit på bruket flytta till en tätort för att där skaffa sig arbete. Den vanligaste sysslan var också då att bli piga.

Vallonkvinnornas insats på bruken var av grundläggande betydelse, och ofta fick de, då som nu, i det tysta svara för en arbetsinsats som i motsats till mannens inte lika självklart uppskattades.³⁹

Avslutning

Av de drygt 1 000 yrkesmän som under migrationsperioden flyttade till Sverige återvände omkring 20 procent till Nederländerna. De övriga kom att utgöra ursprunget till de vallonättlingar som i dag finns spridda över hela Sverige, ättlingar som trots tidsavståndet känner stark samhörighet med invandrarna. Vid besök som svenska vallonier gjort i Belgien, då de uppsökt sina ursprungliga hemorter, har de med förvånande lätthet återfunnit där kvarboende släktingar. En samhörighetskänsla med ursprungslandet och dess folk har inte seklers försvenskning tagit bort, och det är kanske så att en släkt som en gång lämnat sitt ursprungsland inte under lång tid kommer att rotas, och trots tidens flykt finns det hos många vallonier något av en längtan tillbaka till Vallonien.

De arbetsplatser som vallonerna skapade på bruken har i de flesta fall för länge sedan försvunnit eller omvandlats. Numera är det enbart några få av de äldre bruken som fortfarande är i drift. Den gamla bruksbefolkningens ungdomar har flyttat till städerna, och bruksarbetarna av äldre generation får som pensionärer uppleva hur bruken åter befolkas med invandrare. Cirkeln är sluten.

Källmaterialet och litteraturen

Större delen av brukens räkenskaper finns fortfarande kvar i respektive bruksarkiv. E. W. Dahlgren överförde, under arbetet på sin Louis de Geer-biografi, betydande delar av Löfstaarkivet till Riksarkivet.

På Landsarkivet i Uppsala finns det officiella materialet på länsnivå. En viktig del utgör det kyrkliga källmaterialet, som för vallonbrukens del går så långt tillbaka som till 1630-talet (Löfsta) och 1660-talet (Österby). Arkivet innehåller Bergmästararkiven för Mellansverige, särskilt det för de uppländska bruken aktuella östra distriktet. Slutligen innehåller arkivet också några bruks- och stadsarkiv.

Det statliga materialet återfinns inom Riksarkivet, och där utgör Bergskollegiets material en viktig del.

E. Appelgren har i *Vallonernas namn*, Stockholm 1968, samlat de i olika källor återfunna släktnamnen samt också angett släkternas ankomst till Sverige och när de första gången noterats i svenskt källmaterial. T. Beauduin har i sin reseskildring från Sverige *Les Wallons en Suède*, Paris 1930, återgivit en namnlista på de vallonier som 1633 skulle ha kommit till Sverige tillsammans med Matthias de Geer. Det hela torde röra sig om en missuppfattning, och listan innehåller uppenbart namnen på de vallonier som detta år befann sig i Sverige, och deras ankomst till landet kan alltså ha inträffat flera år tidigare än det angivna året 1633. I K. Kilboms bok *Vallonerna*, Stockholm 1957, återges en rad släkter, och boken kan i det sammanhanget innehålla noteringar av intresse. I P. Pehrssons avhandling *De till Sverige inflyttade vallonernas religiösa förhållanden*, Österby bruk 1905, presenteras en rad bakgrundsfakta, som det fortfarande kan vara givande att ta del av. Hans förklaringar rörande den religiösa delen får däremot numera anses som förlegade. Pehrsson har också skrivit en kor-

tare framställning, kallad *Ur Österby bruks och vallonernas krönika*, Österby 1899, som har sitt värde som ett tidsdokument. Andra arbeten med relevans för denna framställning är *Fagersta-brukens historia*, 1–5, Stockholm 1957–59, och F. A. Spak, *Översikt öfver artilleriets uppkomst och utveckling i Europa*, 1, Stockholm 1881. Värdefullt material återfinns vidare i *Vallonättlingen*, *Medlemsblad för Sällskapet Vallonättlingar*, utgiven i Stockholm sedan 1943.

En viktig handbok rörande litteraturen i ämnet är slutligen H. Rahmström, *Bidrag till en bibliografi om vallonerna*, [Stockholm] 1963.

Noter

- 1 Utvecklingen tecknas i den av M. J. Kitch utgivna *Capitalism and the Reformation*, London 1967, och där främst i H. R. Trevor-Ropers uppsats, men också i *The Fontana Economic History of Europe*, ed. C. M. Cipolla, 2, London 1973, s. 354–589, se särskilt kartan s. 550.
- 2 En fylligare bakgrund till Louis de Geers personliga insatser ges av E. W. Dahlgren i dennes stora biografi *Louis de Geer 1587–1652*, 1–2, Stockholm 1923.
- 3 Den nederländske historikern P. Geyl har i en rad olika framställningar på ett politiskt plan skildrat områdets utveckling under den aktuella perioden. E. W. Griffes har i *The Story of the Walloons*, London 1923, på ett mer populärt sätt skildrat utvecklingen. K. Kilbom har också i sin bok *Vallonerna*, Stockholm 1957, från en ganska ensidig utgångspunkt fångat utvecklingen.
- 4 Se litteratur i not 1.
- 5 B. Helmfrid har i *Norrköpings stads historia 1568–1719*, 1, Stockholm 1963, tecknat bakgrunden (s. 280 f).
- 6 Ibid.
- 7 Bakgrundsfakta till avsnittet har hämtats från ovan angiven litteratur. Migranternas hemorter har hämtats i första hand från de kontrakt som finns förvarade i *Löfstaarkivet* inom RA, men en rad migranternas hemorter har återfunnits i annat källmaterial.
- 8 B. Boethius har i *Gruvornas, hyttornas och hamnarnas folk*, Stockholm 1951, skildrat kronans önskan och försök att etablera en svensk bearbetningsindustri. Tyskarnas betydelse behandlas av S. Carlsson på annat ställe i denna årgång av *Fataburen*.
- 9 Wellam de Wijks insats inom svensk bergsnäring finns tecknad i B. Helmfrid, a. a.
- 10 Ibid.
- 11 De Besche finns noterad i svenskt källmaterial första gången den 12 september 1597. Hans två till Nyköping värvade vallonier var spiksmederna Johan de Pre och Gilles Matsson (Tollet), som var i Nyköping 1598. Johan de Pre blev kvar i Nyköping, medan Johan Matsson var verksam också i Kroppa, Storfors och Östervik samt dog 1648 i Kristinehamn. 1608 fanns följande vallonier upptagna på en avlöningslista i Nyköping: Gilius Williamson, Mester Nicklas, Henrich Meloth, Johan Mesyr, Anthony Påska, Henrich Hake, Johan Serlodh, Johan Bonwery, Johan Reddugh, Johan Moya, Staffan Masiu, Dirich Wandhbosy, Hybert Giliusson, Giärdh Giliusson. De flesta namnen är uppenbarligen förvanskade av skrivaren, och för att närma sig de olika namnen rätt angivna hänvisas till E. Appelgren, *Vallonernas namn*, Stockholm 1968.
- 12 De relationer som fanns mellan De Geer och De Besche är osäkra. Uppenbart fungerade De Besche som en inköpsport för De Geer till Sverige. Längre fram under 1600-talet upphörde samarbetet, och De Besche svarade för en självständig bruksverksamhet i Uppland, Forsmarks bruk.
- 13 Samtidigt som Chenon kom till Sverige torde fler vallonier ha anlänt tillsammans med honom, bl. a. Nils Gilliusson het Deproz, en fransk adelsman som svarade för verksamheten vid Kallhyttan. Denne Deproz var en av Filipstads första borgmästare.
- 14 Chenon värvade vid sin resa 1608–1609 elva fransktalande arbetare, som den 22 juni 1609 befann sig i Stockholm. De elva var Jehan Matthiue, Henry Matieu, Anset Ansillon, Pietter Bosselt, Art Vatrin, Bauduin de Hoodeige, Thiry Guillaume, Otin Goffin, Greogoire Greogoire, Gillet Godfrin och Collin in de Saive. Från Stockholm reste de tillsammans med Paquet Gilson (Påke Chenon) till Kroppa, där under ”23:dje veckan utspisades 12 fransosser som Påke Gilliusson inbeställt till H. K. Mayts behov”.
- 15 Traditionellt har man ansett att vallonier under slutet av 1500-talet kommit in över Göteborg för att därifrån vandra upp i den värmändska bergslagen, men det rör sig troligen om en sammanblandning med de här noterade vallonerna. K. Lindblom har i *Vallonättlingen 1977 nr. 1–3*, behandlat tidigare noter om avseende vallonier i svenskt källmaterial. Utöver de som angetts i tidigare noter finns följande av Lindblom funna, möjliga

- valloner: Lambrekt lodstöpäre och Nils fransman – de återfinns på 1595 års skattelängd inom Noraskogs bergslag. Lindblom anger att den förre var känd som Lambert Persson, som genom giftermål blev innehavare av ett bergshemman i Born inom Nora socken och stamfader till den kända svenska prästsläkten Montan. 1580 återfinns i Finspång "Nicolaus lodgjutare", vilken i källmaterialet ofta anges som "fransos". Han kallas också Nicolaus Gremio. Enligt Appelgren är namnet korrekt Greneur. Denne Nicolaus blev tillsammans med en Regner Lehusenn vid årsskiftet 1583–84 skickad till "Franchrijche efter embetzfölk". Denna värvningsresas resultat är helt okänt.
- 16 För att erhålla en godtagbar produktion räckte det inte enbart med att till Sverige införskaffa yrkesskickliga arbetare. Minst lika viktigt var att bruksledningen överläts till personer som var väl insatta i de praktiska förhållanden som produktionen var beroende av. Tyvärr gavs ofta ansvaret till okunniga och maktlystna personer med ett negativt resultat som följd. Fogdevälde slog därför tidvis sönder produktionen vid Österby och Finspång.
 - 17 De uppländska bruken fick det största inslaget av valloner bland sina arbetare. Vallonerna bildade enklaver, som hade ett begränsat utbyte med det svenska samhället.
 - 18 Bakgrunden avseende värvningen har av mig tecknats i ännu opublicerade uppsatser. E. W. Dahlgren har i sin ovan anförda Louis de Geer-biografi ett särskilt avsnitt om vallonernas invandring.
 - 19 I de inom Löfstaarkivet förvarade kontrakten anges i flera fall de personer som var närvarande vid kontraktets upprättande.
 - 20 Det i stycket beskrivna förhållandet kan rekonstrueras med hjälp av befintligt källmaterial. Att arbetarna rymde från bruken var relativt ovanligt men förekom med jämna mellanrum och bruksägare kunde hamna i tvistemål gällande rymlingarna.
 - 21 Vid ankomsten till Sverige antecknades vallonerna i de journaler som fördes på de kontor som De Geer hade upprättat i en rad städer. Uppgifterna i dessa böcker är av dagbokskarakter och kan rymma en viss osäkerhet när det gäller de rätta namnen på de ankommande resenärerna. I journalen infördes ibland också den ort i Sverige dit vallonerna fortsatte sin resa. De kvarvarande journalerna återfinns inom Löfstaarkivet.
 - 22 Bruken betjänade sig av ett mindre antal kolare framme vid bruket. De flesta vallonerna fick därför redan från början bosätta sig i brukets agrarsektor. Deras assimilation gick betydligt snabbare än bruksbefolkningens, och vid slutet av 1600-talet igenkänns de med svårighet som valloner i det officiella källmaterialet.
 - 23 De i stycket beskrivna förhållandena skall närmare granskas i en kommande framställning. Emellertid kan de faktiska relationerna säkerställas med hjälp av protokoll från bergstinget i Dannemora.
 - 24 Ibid.
 - 25 Rätten att besöka den tyska församlingen i Stockholm var till en början av vikt. Men allteftersom tiden led blev besöken mer symboliska, och mot slutet av 1600-talet fick denna visit närmast karaktären av en pilgrimsfärd, som borde företagas åtminstone en gång i livet.
 - 26 Den religiösa frågan har tidigare varit många författares förklaring till varför vallonerna migrerade till Sverige. Emellertid visade redan E. W. Dahlgren att inte så var fallet. P. Pehrsson har i *De till Sverige inflyttade vallonernas religiösa förhållanden*, Österbybruk 1905, behandlat samma ämne, men hans framställning får numera anses som helt föråldrad.
 - 27 De angivelser som i stycket finns återgivna härstammar från ännu ej publicerade undersökningar, gjorda av undertecknad.
 - 28 Det sociala utbytesmönstret som återges i framställningen grundar sig på feodalsamhällets formation med dess statiska relationsmönster. Genom detta utbytesmönster kunde man säkerställa ett bibehållande av sociala och ekonomiska positioner.
 - 29 Se anmärkning i not 27.
 - 30 I brukens avräkningsböcker återfinns uppgifter om när någon anställd satte sig i skuld genom uttag av virke till husbygge. På bruken uppsattes också lägenhetslängder, som noga angav vilka som bebodde olika fastigheter på bruket.
 - 31 Se anmärkning i not 27.
 - 32 Vallonerna var till en början befriade från dagsverken, men då de började betala de årliga utlagorna uppkom också denna skyldighet, och varje arbetare hade att svara för ett dagsverke. Dagsverket uppsattes därigenom till ett visst värde, och genom att göra ytterligare dagsverken utöver det obligatoriska kunde de anställda skaffa sig en extra in-

- komst. Vanligen var det inte männen som gjorde de extra dagsverken, utan främst kvinnorna och barnen. Ofta svarade samma personer år efter år för samma syssla. Det kunde gälla bageri-, tvätt- eller skördearbete. Dessa dagsverkare svarade för en stor del av brukens säsongsbetonade sysslor.
- 33 Masugnsarbetarna var sysselsatta ungefär halva året i masugnsarbete. Resten av året var de dagavlönade och fick utföra diverse sysslor på bruket. Detta var skälet till att man försökte hålla den fasta styrkan inom detta lag så liten som möjligt.
- 34 Personalen på de bruk som fungerade vid sidan av huvudbruket återfanns för det mesta i huvudbrukets räkenskaper, och de utgjorde på alla sätt en ekonomisk enhet tillsammans med huvudbruket.
- 35 En betydande del av de valloner som inhämtades till Sverige fick till uppgift att utveckla tysksmidet.
- 36 E. Appelgren, a.a., anger närmare de olika släkternas namnformer. Vid slutet av 1700-talet kom en rad valloner, som tidigare arbetat på bruk, att bli bönder. Anledningen var att arbetstillfällena på bruken var begränsade och att grenar av släkter genom köp kunde skaffa sig gårdar. Genom utskrivning blev också valloner rusthållare och hamnade som sådana på gårdar inom agrarsektorn. Trots bosättningen utanför bruket kom flera av dessa "bondesöner" att återvända som arbetare till bruken, och till grund låg de tidigare i framställningen beskrivna sociala utbytesrelationerna.
- 37 Under den tidigare invandringsperioden kom en rad hantverkare att flytta mellan bruken, men efter ett tiotal år var de bosatta vid något av de större bruken, även om de fortsatte att ge service till flera bruk. Yrken som murare, bälgmakare och mjölnare gav ofta barnen möjlighet till en positiv social mobilitet. Murarna kom att efter några år kallas för byggmästare, och bälgmakarna hade redan från början ett för bruksproduktionen centralt hantverk och kunde genom denna position skapa sig sociala fördelar.
- 38 Utbildningens betydelse visade sig främst på det sättet att vid brist på mera kvalificerat arbete vallonynglingarna inte behövde nöja sig med brukets simplare sysslor, som bondebefolkningen till största delen svarade för, utan kunde skaffa sig ett yrke genom flyttning till någon tätort.
- 39 Se anmärkning i not 27.
- 40 J. Ling har i *Nyckelharpan*, Stockholm 1967, behandlat detta instruments ursprung och historia i Sverige.

Summary

The Walloons in Sweden

In the 16th and 17th centuries the recurring political unrest caused disturbances to production in the Wallonian mines and ironworks. During that period, therefore, their owners transferred their financial assets chiefly to Amsterdam, whence they established their interests throughout the Europe of that time. As lender to the Swedish government Louis de Geer acquired an entry to the Swedish market and within a short time became influential in various branches of industry, chiefly in mining and iron manufacture.

To make a success of his iron production De Geer brought hand-picked, skilled Wallonian workers to Sweden from the Netherlands. They came from a number of ironworking localities whose production, through the unsettled conditions of war, had repeatedly been disturbed and come to a standstill. As a result of de Geer's

initiative Sweden became one of the foremost industrial countries in Europe, superseding the now devastated Netherlands.

In the early migration period up to 1626, the recruits came mostly to Finspång, but once de Geer had become established in the country Norrköping was their place of arrival. From there they spread to various ironworking localities, to which they introduced a number of innovations such as Walloon fining, charcoal-burning in kilns with standing wood, and the French blast-furnace. In the early period the immigrants came chiefly from the French part of Wallonia and were employed in the Östgöta ironworking area. In the later period they came mainly from the area round Liège and worked in the ironworks of Uppland.

On migration to Sweden the Wallonians were assured a certain social security. If the family

remained in the Netherlands, they received through the recruiting agents part of the husband's wage for their subsistence. If, at the end of the first contract period, he chose to remain in Sweden, the family were guaranteed the expenses for migration to the new home-country. He, likewise, received travelling expenses if he decided to return. The Wallonians were also promised freedom of religion, but soon became loyal members of the Swedish Church. The men were exempted from military service and from the payment of the annual taxes, but these benefits ceased at the end of the migration period around 1660.

The children received education from the accompanying Calvinist ministers and thus had

a foundation for social advancement in Sweden. The Wallonians therefore became an important element in the growing bourgeoisie.

At the ironworks the Wallonians lived separate from the surrounding Swedish community and have thus been able to retain a large element of their original cultural attitudes down to modern times. They created for themselves a monopoly of the jobs in the ironworks and a pattern of mutual relations aimed at securing this position. Since the men were away at work during the week, the women became responsible for the daily running of the household and for the children's upbringing.

Of the Wallonians recruited to Sweden about 20 per cent returned to Wallonia.